International Journal of Advanced Academic Studies 2022; 4(2): 175-180

E-ISSN: 2706-8927
P-ISSN: 2706-8919
www.allstudyjournal.com
IJAAS 2022; 4(2): 175-180
Received: 12-03-2022
Accepted: 07-05-2022

پوهاند دوکتور محمداسمعیل یون
د کابل پوهنتون
د ژبو او ادبیاتو پوهنځي
د پښتو څانګې استاد, افغانستان

Corresponding Author:
پوهاند دوکتور محمداسمعیل یون
د کابل پوهنتون
د ژبو او ادبیاتو پوهنځي
د پښتو څانګې استاد, افغانستان

د پښتو لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه

پوهاند دوکتور محمداسمعیل یون

مقدمه:

پښتو لرغوني ادبیات، چې د امیر کروړ له شعر (۱۳۹ هـ ق) کال څخه پیلېږي او بیا تر شیخ محمد صالح الکوزي (۱۰۰۰ هـ. ق کال) پورې رسېږي، نږدې (۹۰۰) شاوخوا کلونه زماني واټن په خپله لمن کې رانغاړي. په دې ټوله اوږده موده کې د (۲۸) شاعرانو ټول (۳۳) ټوټې شعرونه په لاس کې لرو او یوه هم د سلیمان ماکو له تذکرة الاولیا څخه د هغه نثري بېلګه. دا ټول یاد شعرونه د شکل له پلوه په بېلابېلو فورمونو کې ویل شوي دي، چې د پښتو خاص ملي فورمونه هم په کې شامل دي او د قصیدې، رباعي، غزل او مثنوي په شان فورمونه، چې په عربي ادبیاتو کې باب وو، ورسته پارسي ته هم راغلي او بیا پښتو ته هم، په پښتو لرغونو ادبیاتو کې دود وو. موږ دلته پر شکلي صنفونو بحث نه کړو، زموږ د بحث موضوع په همدې لرغوني دوره کې معنوي یا محتوایي فورمونه دي، په دې لیکنه کې غواړو پر همدې موضوع بحث وکړو:

معنوي یا محتوایي فورمونه په مانا او محتوا پورې اړه لري، په شکل پورې ډېر تړلي نه دي. په اکثرو صنفونو کې کېدی شي ورته مانا انتقال شي او د یوه معنوي فورم بڼه خپله کړه. البته کېدی شي فورم هم د ځینو لویو تفصیلي محتواوو په لېږد کې خپل رول ولري، خو واړه فورمونه د لنډې مانا او اوږده فورمونه د اوږدې مانا د لېږد لپاره کارول کېږي د ساري په توګه په یوه قطعه یا رباعي کې موږ نه شو کولای یوه اوږده تراژیکه او یا بله لویه پېښه بیان کړو، خو غزل، قصیده او مثنوي بیا د منځنیو او اوږدو پېښو یا غمیزو د بیان لپاره په نسبي ډول ښې وسیلې دي، په تېره بیا مثنوي فورم چې شاعر یا ناظم په کې ډېر ازاد لاس لري. د دنیا لوی او اوږده داستانونه چې په منظومو فورمونو کې راغلي اکثره یې په مثنوي فورم کې ویل شوي دي. د ارسطو له خوا دا ادبیاتو د عمومي ډلبندۍ ترڅنګ چې د ادبیاتو محتوا یې ((پر غنایي، حماسي او ډراماتیکو برخو وېشلې وه))(۱) اوس هم دا نظریه د ادبیاتو د مجموعي محتوا د ډلبندۍ له پلوه د تائید او پاموړ برېښي، نورو ادبپوهانو هم ځینې محتوایي فورمونو ته اشاره کړې چې له هغې جملې څخه ویاړنه، ویرنه، ستاینه، حسبیه، خمریه (ساقینامه) او ځینې نور فورمونه دي. په پښتو کې اکثره دا ډول معنوي فورمونه شته، خو دلته موږ غواړو یوازې پر هغو محتوایي فورمونو لنډه رڼا واچوو چې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې یې ځرګندې بېلګې تر موږه رارسېدلي دي. په دې فورمونو کې ویاړنه، ویرنه، ستاینه، خمریه یا ساقینامه او حکایت شامل دي. دلته غواړو په ترتیب سره پر دې ډول ډول معنوي فورمونو رڼا واچوو.

کلیدي کلیمات: فورمونه، ویاړنه، ویرنه، ستاینه، حکایات، حماسي شعر، حماسه او نور...

۱- ویاړنه یا فخریه: ویاړنه یا فخریه هغه ډول شعرونو ته ویل کېږي چې په هغو کې شاعر یا ناظم خپلې سوبې، بریاوې، مېړانې، تورې او اتلولۍ بیانوي او پر هغو فخر کوي، یا هم د یو بل اتل پر اتلولۍ ویاړ کوي او یا په ټوله کې د خپل قوم اتلولي بیانوي او پر هغوی ویاړي. کله کله ځینې خلک (حماسه) او (ویاړنه) یوه له بلې سره مغالطه کوي، دواړه یو شان بولي، په داسې حال کې چې ویاړنه پر خپلو کارنامو ویاړېدل او حماسه د یوې جنګي پېښې کیسه ییز بیان دی.

حماسه: ((د (ح، په زور) د شجاعت او زړه ورتوب مانا لري او له ډېرو زړو او مهیجترینو ادبي انواعو څخه ګڼل کېږي. حماسه د ادبیاتو په موضوعي یا معنوي ډولونو کې یو ډول دی چې د یو ملت، قوم، قبیلې او یا شخص د مېړانې او تورې کیسې او جنګي کارنامې په حکایتي او داستاني ډول بیانوي. حماسه معمولاً په مثنوي کالب کې وي. په حماسه کې یوه اساسي موضوع د اتل ده. هره حماسه یو اتل لري. د شرقي ادبیاتو مشهورې حماسې د فردوسي شاهنامه، د اسد خواسي ګرساسپنامه، د دقیقي بلخي ګشتاسپنامه، د هندوانو مهابهارت، راماین او نورې دي. حماسه د حماسي اشعارو له مجموعې څخه جوړېږي. کېدی شي حماسه منثوره هم وي، لکه د اسدي طوسي د منظومې ګرشاسپنامې ماخذ منثوره ګرشاسپنامه وه، نو ځکه خو وایي: حماسه په لغت کې زړورتوب او شجاعت په مانا راغلې ده او په اصطلاح کې هغو

منظومو او منثورو اثارو ته وايي چې د جنګ په ميدانونو کې د سترو مېړنو او اتلانو د زړورتوب او رشادت حکايت کوي. په بل عبارت حماسه هغه وصفي اثار دي چې د يو قوم يا فرد د پهلوانيو، مېړانو، اتلوليو او افتخاراتو بيانونه لري.

د حماسو منشا لرغوني، تاريخي، ديني او د پهلوانيو داستانونه دي او يا هم تخيلي داستانونه دي، په (ادبي ډولونه) نومي کتاب کې لولو، څنګه چې حماسه د انساني ژوند د لومړنيو دورو خاطرات جوړوي، نو ځکه دا خاطرات د کيسو او شفاهي افسانو په بڼه سينه په سينه نقلبدل، تر هغې چې وليکل شول، د بېلګې په توګه د فردوسي تر زماني پورې د (رستم او سهراب) داستان تدوين شوی او ليکل شوی نه و.

په پښتو کې شفاهي او هم ليکلي منظوم او منثور حماسي اثار لرو. په منثورو شفاهي حماسو کې موږ د ادم خان او درخانی، موسی خان او ګلمکۍ، فتح خان او رابيا او نور نکلونه لرو او په ليکلو منثورو حماسي پښتو اثارو کې موږ د محمد امين سرپرېکړي (۱۱۷۴هـ. ق مړ) (جګړه د محمود افغان او نيول د اصفحان) نومي اثر او همدارنګه د حافظ نورمحمد (۱۱۷۴ه. ق زوکړی) د برېښنا يا خدی حماسي اثار يادولای شو، چې دواړه منثورې حماسي دي.

د بېلګې په توګه: په پښتو ادب کې (ادم خان او درخانی)، (فتح خان او رابيا) او (موسی جان او ولي جان) نکلونه حماسي دي، مګر منطومې يې نوې او تر منثورو رواياتو ډېرې وروستی دي.))

احمدشاهي شاهنامه: د حافظ ګل محمد مرغزي اثر دی، چې په نظم ليکل شوی دی، دا حماسه هم په مثنوي فورم کې ده.

حماسه کېدی شي اورده وي او کېدی شي لنډه وي. روسي او د ختيزې اروپا پوهان وايي: حماسه کېدی شي وړه، منځنۍ او لويه وي.

کله کله د وياړنې او حماسي شعر ترمنځ هم توپير نه کېږي، په داسې حال کې چې دا دواړه هم مانيز توپير لري.

((حماسي شعر د رزم، جنګ، وياړ، افتخار او مبارزې او يا جنګ ته د جنګياليو د تشويق خبرې رانغاړي، په بله وينا دا ډول اشعار په خلکو کې د مبارزې، روحيه پياوړې کوي، د ولس د عوامو اعتراضونه، پرخاش او د خلکو جنګي روحيه منعکسوي. زموږ په لومړنۍ ادبي دوره کې د بابا هوتک، ملکيار غرشين او تايمني سندرې رزمي او جنګي شعرونه دي، بشپړ حماسي اشعار يې بللای شو، خو حماسي نه دي.

وياړنه يا مفاخره په لغت کې فخر کولو، د لويۍ اظهارول، پر خپل ځان وياړل، فخر، مباحثات او ناز ته وايي او په ادبي مباحثو کې مفاخره يا وياړنه هغه شعر ته ويل کېږي چې شاعر په کې د خپلې کورنۍ او قبيلې افتخارات، سخاوت، شجاعت او پر نفس واکمني، د کمال تر حده په عالي قرينه ويلي وي. په شرقي ادبياتو کې دا ډول اثار د فخريې په نامه يادېږي. وياړنه د حماسي اشعارو په فروعاتو کې مطالعه کېږي. په پښتو کې يې نمونه د امير کروړ شعر دی.)) (۲)

اکثرو ادبپوهانو په پښتو کې د امير کروړ شعر وياړنه يا فخريه ګڼلې، خو ځينو ورته حماسي شعر هم ويلای دی. د حماسي او حماسي شعر ترمنځ هم توپير موجود دی، لکه څنګه چې مو پورته، حماسي شعر او حماسې ته نغوته وکړه، نو د هغو له مخې د امير کروړ شعر په حماسي شعر کې نه راځي او حماسه خو ورته بېخي نه شو ويلای. کله چې د امير کروړ شعر يا نظم له هر پلوه ارزوو، نو د وياړنې ځانګړنې په کې زياتې دي. د شاعر د ستاينې محور په خپله خپل ځان

دی، د وياړ ټوله پاملرنه يې د ځان پر چورليز راڅرخي: ((زه يم زمرى پر دې نړۍ له ما اتل نه شته، په هنددو سندو پر تخار و پر کابل نه شته. بل په زابل نه شته – له ما اتل نه شته.)) (۳)

که پر دښمنو يې د ارادې غشي ځي، پر ژوبله ورو او مات شويو باندې يرغل کوي. که د بريو پرخول يې هسک په وياړ او نمانځنه تاوېږي او يا يې د اس له سو ځمکه رېږدي، غرونه تاوېږي، ايوادونه ويجاړېږي، نو دا د ده د تورې زور دی. که د تورې تر شپول لاندې يې هرات او جروم دي او يا يې هم غرج و باميان، تخار او نور تر اودې لاندې دي، يا ورڅخه په مروه کې غشی ګوازرېږي، دښمن ورڅخه ډارېږي، ان زړور خلک هم ورڅخه رېږېږي او د هريرود پر څنډو ځي نو پلن ورڅخه تښتي، دا ټول د ده د تورې زور دی، که بيا خپلې سوبې هم يادوي، نو پر خپلې تورې د وياړ پر محور څرخي. که د زرنج سوبه يادوي، نو هم په حقيقت کې خپله بريا يادوي او دا بريا بيا د خپل کهول برى هم ګڼي او د (سور) د کهول وياړ هم، په پای کې د خپلې مهربانۍ او لورېينې په باب غږېږي، چې خپلو وګړو لره لور پېرزوينه کوم، دوی په ډاډ سره روزم، پالنه يې کوم او د پرمختيا او ودې لارې چارې ورته برابروم، د همدې تورې، مېړانې او اتلولۍ له امله دي چې وايي: پر لويو غرو مې دنيا دروميي نه په ځنډ و په ټال، نړۍ زما ده نوم مې بولي پر دريځ ستايوال- په ورځو ځو مياشتو کال- له ما اتل نه شته.

دې کلام ته چې ګورو، نو زياته محتوايي برخه يې د خپل ځان، خپلې تورې او خپلې مېړانې پر محور راڅرخي، نو ځکه خو ورته د وياړنې د ځانګړنو له مخې وياړنه يا فخريه کلام ويلای شو. تر لرغونې دورې وروسته په نورو دورو کې هم فخري يا وياړنيز شعرونه شته، خو څرنګه چې هغه زموږ د بحث موضوع نه ده، نو د وياړنې د يوې عملي بېلګې په توګه د امير کروړ پر همدې يوې وياړنې بسنه کوو.

۲- ويرنه:

((ويرنه يا مرثيه هغه ډول مانيز يا محتوايي فورم دی چې شاعر په کې د خپل دوست، عزيز، اتل يا ممدوح د مړينې، غم، درد او يا هم خپل ځان، خپلې کورنۍ او بل چا په باب غم څرګند کړی وي، په لنډه مانا ويرنه پر غميزه باندې د غم او درد څرګندولو ته وايي. په پښتو لرغونو ادبياتو کې دا محتوايي فورم شته چې ښه بېلګه يې د شيخ اسعد سوري هغه قصيده ده چې د (محمد سوري) پر مړينې يې ويلې ده. دا شعر د شکل له پلوه يوه قصيده او د محتوا له پلوه يوه ويرنه يا مرثيه ګڼل کېږي، ځکه چې د محمد سوري د مرګ بيان کوي.)) په دې ويرنه کې شاعر لومړی د فلک له چارو فرياد کوي بيا د خپل ممدوح توصيف کوي او په پای کې ورته دعا کوي او وايي چې په جنت کې دې مکان شه. شيخ اسعد سوري په پيل کې د فلک له چارو ځکه کوکارې وهي چې د سپرلي ګلان رژوي او هر غاټول چې پر بيديا وغوړېږي، هغه يې پاڼې پاڼې رژوي: د فلک له چارو څه وکړم کوکار – زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار . دی وايي، همدا فلک دی چې ډېر مخونه يې په ځېږرو شنه کړي او ډېر سرونه يې تر خاورو لاندې ښخ کړي دي. له ډېرو واکمنو يې د واکمنۍ تاج کښته کړی او د ډېرو ببوزلو وينې يې تويې کړې دي. له فلک څخه تر شکايت او د هغه له ظلمونو څخه تر فرياد وروسته هغه ته خطاب کوي او خپلې ګيلې مانې ورته بيانوي:

څـه تــبرى څــه ظلم كاندي اى فلكه!
ستا دلاسه نه دى هـــــيڅ گل بې له خار

بيا ورته وايي چې په زړه کلک يې، پر غمجنو او ويرژلو د غم ناتارونه اوروي او دي خطابي ته په همدې ډول دوام ورکوي. فلک ته تر خطابي بيتونو او له هغه څخه تر فرياد او شکايتونو وروسته پر خپل ممدوح غم او خفگان څرگندوي او بيا فلک ته وايي:

كله غورځوې واكمن له پلازونو
كله كښېنوې په خاورو كې بادار

له فلک څخه بيا شکايت کوي او ورته وايي چې نن دې يو ځل بيا زموږ پر زړونو يو غشی وويشت او په دې غشي دې په زرگونو زړونه ژوبل کړل، دې کار سره پر سوريو باندې وېر پرېوت او دا له همدې امله چې (محمد سوري) له دې نړۍ څخه لاړ.
د شاعر په وينا د محمد سوري پر مرگ د غور ټول خلک ويرمن شول او د ښار رڼا پرې تياره شوله، له غرونو څخه د غم اوښکې ځاځي، په غرونو او رغونو کې هغه ښېرازي نه شته او نه د زرکو هغه پخواني کتهار. شاعر د غم، درد، فرياد او شکايت تر څرگندولو وروسته خپل ممدوح ته د دعا لاسونه پورته کوي او وايي:

پـه جـنت كې دې وتون زموږ واكمنه
هـــم پـــر تـــا دې وي ډېر لور د غفار

دا قصيده چې لـه سره تـر پايـه گورو، نـو پـه هر بيت کـې يـې د غـم او وير تصويرونه ښکاري، نو ځکه ورته ويرنه ويلای شو، په ځينو نورو شعرونو کې هـم د غم ساندې ښکاري، خو د شيخ اسعد سوري قصيده له پيله تـر پايـه د غـم او وير انگازې لري.
قصيده د محتوا له پلوه له پيله په غم او فرياد پيلېږي او په پای کې پـه غـم او دعا پايته رسېږي، نو ځکه يې د محتوا او مانا لـه پلـوه يـوه پـوره ويرنـه گـڼلای شو.)) (۴)

۳- ستاينه: هغه ډول شعري فورم ته ويل کېږي چې شاعر په کې زياتره د خپل ممدوح ستاينه کړې وي. په ستاينه کې د برياوو ذکر کېږي، ماتې ډېرې نه يادېږي او شاعر په کې د خپل ممدوح پر بريـا د خوشالۍ اظهار کـوي. پـه پښتو لرغونو ادبياتو کې د ښکارندوی غوري قصيده د ستاينې په محتوايي فـورم کې راتللی شي. دا قصيده چې د پسرلي په توصيف پيل شوې، د خپل ممدوح د بريا په توصيف پايته رسېږي. ښکارندوی په پيل کې د پسرلي يادونه کوي او بيا خپله قصيده همداسې د خپل ممدوح په ستاينو او د هغه د فتوحاتو په يادونه پسې غځوي. د ښکارندوی غوري قصيده ټوله (۴۵) بيته لـري چې د (سلطان شهاب الدين غوري) په ستاينه کې ويل شوې ده. دا قصيده پـه يـوه پرلپسې توصيف يا تشبيب پيلېږي:

د پسرلي ښكلونـكي بيـا كـړه سيــــــنگارونه
بـــيا يـــې ولـــــونل پـــه غرونو كــــې لالونه
مـځکه شنـه، لاښونـه شنـه، لمنې شنې شوې
طيــــلسان زمـــــرودي واغـــــوسته غرونه

د سپرلي تر ستاينې وروسته بيـا د خپـل ممـدوح سـتاينې تـه راځي او د خپـل ممدوح په باب وايي، لکه څنگه چې چونې د جنډيو پـه صـفتونو نـه مړېږي، زه هم د سلطان په صفتونو نه مړېږم، خپل ممدوح د (شنسب) له کوره يـو راختلی لمر گڼي او داسې يو پسرلی يې بولي چې له اوکوبه يې غرونه رغونه ودان دي، د ښندو اورويې ټول هېواد اباد کړی، له (قصداره) تـر (دېبلـه) يـې ټولـه سيمه زرغونه کړې ده. په (زابل) چې د بري پر نيلي سور شي، نو پر (لاهور) د مېړانې گوزارونه کوي، دښمنان د دې توان نه لري چې د ده مخې تـه ودرېـږي، د ده تـورې تـه ډالونـه تـاب نـه لـري، د اسلام د ديـن شـهاب او د ديـن لمـر دی، (تورستهان) يې په جهادونو رڼا او روښانه کړل، هر ځل او هر وخت چې دی پر (هند و سند) يرغل کوي، توره نړۍ پـه شـهابونو بانـدې روښـانوي. د قصـيدې پيل، منځ او پای ټول په همدې ستاينو امتداد پيداکوي، بيا وروستی برخه يې هم په ستاينو پايته رسي او بيا خپل ممدوح تـه دعاگانې کـوي او وايي چې د دين شهابه لاره دې روښانه، نوم دې پر دريځ، مسجد او هرځـای کـې ځلانـده اوسه.

څو رانـه ســـي ستا په توره د هند لوريه
څـــو چـــې مات کړې له نړيه بودتونونه
ستا پـه زېـرمـه دې خاونده لوی ځښتن وي
موږ خو ستـا پـه مرسته يونه څو چې يونه.

دا قصيده له سره تر پايه له ستاينو او صفتونو ډکه ده، نو ځکه خو ورتـه د مـانيز فورم له مخې د ستاينې يوه ښه بېلگه ويلای شو.
البته په پښتو لرغونو ادبياتو کې ځينې نور داسې شعرونه هم شته چې څه ناڅه د ستاينې ځانگړنې لري، لکه د تايمني سندره، چې د سلطان غياث الـدين غـوري په ستاينه کې يې ويلې ده.

نـن زه ږغـېږم پـه صـفت د سلطان
چـې دی بادار غـازي مـلک د جهان
د فـيروز كـوه او غـور رنـا له ده ده
هـم د تـېرو تـورو بـرېښنا له ده ده
چـې تـوره وكـاږي چرتون كې خالي
غـليم يـې كله كړي په توره سيالي
غـيات الدين د غـور زمرى عاليشان
د اسلام ديـن دده پـه تـوره روښان.

***

مـا د ((داور)) په مځكه وليد ((ارم))
دا د جنتت پـه څـېر و بن ښه خورم
د فـېروز كـوه پـه دود ودان دى نـا
ښكلى هر گل څه ښه خندان دى نـا

دلته کړونګي دي ږغونه کوي
اوبه بهېږي سرودونه کوي
هر سړی ګوري چې ولاړ وي اريان
کړي ننداري د خداوند د بستان

***

غياث الدين د جهان لر دی نا
عالم له ده ډېر بهره ور دی نا
هند يې روښانه په اسلام کی نا
له ځاني خوښ خير الانام کی نا
چې يې په غور کې نيلی زين کی نا
پر کافرانو يې ناورين کی نا
تل دې برى وي د غازي پر ميدان
زه تايمني ستاينه کړم د سلطان.

په دې بدله کې نه يوازې د سلطان غياث الدين غوري ستاينه کېږي، بلکې د استاد حبيبي په وينا: ((په دې کې زمينداور ستايي او د دې ځای تاريخي ودانی او مدنيت بيانوي. دی په زمينداور کې د (ارم) باغ ستاينه کوي او وايي، چې د فيروز کوه په ډول ودان دی.)) (۵)

۴-ساقينامه: ساقي نامه د شعر يو معنوي ډول دی چې د خمريه اشعارو په فروعاتو کې شاملېږي، په دې ډول اشعارو کې به شاعرانو له ساقي څخه د شرابو ارزو کوله، د ساقي، جام، ګل، مل او صراحي صفتونه به يې بيانول، د دنيا بې وفايي به يې ښودله او شاعرانو به دا ويل غوښتل چې د دنيا څو ورځې ژوندون بايد په خوښی، بزم او مينوښی تېر شي، دا ډول اشعار په عام ډول د مثنوي په متقارب بحر کې ويل کېدل.

د پښتو ادبياتو يو نوميالی کره کتونکی (زرين انځور) وايي: ((ساقينامه د ختيځ په شاعری کې يوه په زړه بوري شاعرانه ډول دی، چې د شرق ډېرو شاعرانو په کې خپله شاعرانه طبع ازمويلې ده.

د فورم يا قالب له پلوه زياتره ساقي نامې د (مثنوي) په بڼه کښل شوي، خو د ترجيع بند، ترکيب بند او نورو کلاسيکو شعري قالبونو په چوکاټونو کې هم د ساقينامو بېلګې شته دي.

د موضوع له پلوه زياتره (ساقينامې) د رندانه او مستانه شپبو د هيلو او يا د همدغو شپبو د انعکاس په څنګ کې د نړی بې وفايي او فنا او د همدې فنا د غم له امله د ساقي څنګ ته د پناه د وروړلو شپېي انځوروي.))(٦)

د لوی استاد عبدالحی حبيبي په وينا ((دې ډول شعرونو په عربو کې له پخوا څخه رواج درلود، بيا عجمي شاعرانو دغه ډول شعرونه ويل او په همدې تقليدي ډول په پارسي شاعری کې د خمريه اشعارو ويل او د ساقي نامو جوړول پيل شول او د دغو ژبو د ادبياتو تر تاثير لاندې په پښتو شاعری کې هم ساقي نامه ويل باب شوي دي)). په پښتو کې هغه تر ټولو پخوانی لاس ته راغلې ساقينامه چې زموږ په واک کې ده، د زرغون خان نورزي ساقينامه ده چې ګرده (۲۹) بيته ده. زرغون خان نورزی د نوزاد له نورزو څخه و چې پر (۸۹۱هـ) کال يې هرات، خراسان او عراق ته سفرونه وکړل، کله چې شيباني خان سيستان ته ورسېد، ده ورسره جنګونه وکړل، پر (۹۱۳هـ) کال د ده پښتو دېوان بشپړ شوی و، دې دېوان درې سوه پاڼې درلودې چې يوه ساقينامه يې موږ ته رسېدلې ده، چې دلته به يې څو بيتونه وړاندې کوو:

ساقي پاڅه پياله راکړه — مرور يار مې پخلا کړه
اوبه تويې په لنبو کړه — اور مې مړ په دې اوبو کړه
زلفې تاوې د سنبل کړه — پسرلی سو غونچه ګل

شاعر وايي، د پسرلي وخت دی، غونچې ګلان شوي، نو ته هم د سنبل زلفې تاوې کړه، بلبلان په شور و فغان راغلي دي او پر ګلستان ګرځي راګرځي او کړېږي، زاهد له صومعې څخه ځي او له ميخاني څخه شراب اخلي، نو هر سړی چې ګوري په ميو مست دی او په دې پسرلي کې د ګلانو پالنه کوي، په غرو رغو کې لمبې بلې دي، مانا دا چې غاټول په کې غوړېدلي دي، تول جهان سور او شين دی، وچ غرونه هم په ګلو پوښل شوي دي، هر سړی شور او خوشالي کوي، د ياراني غوښتنه کوي. پسرلی د يارانو وخت دی او هم د پيماني د اوچتولو مهال دی، نو بيا ساقي ته خطاب کوي چې:

نو ساقي پاڅه بهار دی
نن ژوندون سبا رفتار دی

په دې ډول د پښتو دغه تر ټولو پخوانی ساقينامه د ساقينامې ويلو ټول هغه اداب او خصوصيات رانغاړي، چې شعر پوهانو دغه ډول شعرونو ته د معيار په توګه ټاکلي دي.

د دې ساقينامې مطالعه رابنيي، چې دغه وخت پښتو ادبيات د نورو شرقي ژبو ادبياتو ته ښه نږدې شوي وو.

۵- حکايت: حکايت هم ځينو ادبپوهانو په معنوي فورم کې شامل کړی دی. حکايت هغه ډول شعر ته وايي چې يوه پېښه په کې په داستاني ډول بيان شوې وي. اکثره حکايتونه اخلاقي، نصيحتي او وعظي محتوا لېږدوي او تر ډېره حده په مثنوي فورم کې ويل کېږي، خو ځينې ادبپوهان بيا حکايت کوم ځانګړی محتوايي فورم نه ګڼي. که د ادبپوهانو له اختلاف سره سره حکايت هم يو ځانګړی محتوايي فورم وګڼل شي، نو بيا پښتو لرغونو ادبياتو کې د حکايت ښه بېلګه د زرغوني کاکړ هغه حکايت دی، چې په (۹۰۰هـ ق) حدودو کې ويل شو دی. دا حکايت اصلاً د شيخ سعدي له بوستان څخه پښتو ته ژباړل شوی دی. دا حکايت په دې ډول دی:

اوربـدلـــي مـــې قـــيصه ده   چـې لـه شاتـو هـم خوږه ده
د اختـــر پـــه ورځ ســـهار   بـايـزيـد چــې و رويـدار
لـه حـمـامـه راوتـــلی   پـه كـوڅـه كـې تـېرېدلی
ايـرې خاورې چـا لـه بـامـه   راچـپه كـړلـې نـاپـامـه
مـخ او سـر يــې ســو كـكړ   پــه ايـرو پـه خـاورو خـړ
بـايـزيد پـه شكـر كـښېنو سـو   د خـپل مـخ پـه پـاكـېدو سو
چــې زه وريـــم د بـــل اور   چـې پـه اور كـې سـم نسكور
لـــه ايـرو بـه څـه بـد ورمـه   يـــا بـه لـړ شكـوه كـومـه
هـو پــوهـانـو څــان ايـرې كړ   لـه لـويـنـې يـې څان پرې كړ
څوک چې څـان تـه گـوري تـل   خـدای تـه نـه سي كړای كتل
لــويـــي تـل پـه گفتار نـه ده   لـو خـبره پــه كــار نــه ده
تـــواضع بـــه دې سر لـــوړ كـــا   تـكبر بــه دې تـل خـوړ كـا.

د زرغوني كاكړ لـه دې حكايت سره پـه پښتو كـې د حكـايتي اثـارو لـړۍ هـم پيلېږي، له اصطلاحي پلوه څيني په دې نظر دي چې حكايت د لنډې كيسې داسې يو ډول دی چې په هغه كې اخلاقي درسونه يـا مسايل نغښتي وي، دا درسونه يا مسايل د حكايت په وروستۍ برخه كې لوستونكو ته په ډاگه كېږي.

د حكايت كركټرونه يا شخصيتونه سړي، څاروي يـا بې روحه شيان وي، كله چې حيوانات د حكايت د شخصيت په توگه څرگندېږي، نـو د انسان پـه شان خبرې كوي او له خپل څانه انساني احساسات څرگندوي، حكايتونه معمولاً پـه داسې ډول ليكل كېږي چې لوستونكي په اسانۍ سره پر هغو پوهېدلای شي. هغه ادبيات چې په حكاياتو كې كارېږي، هغو ته تعليمي ادبيات هم وايي.

د زرغوني كاكړ حكايت هم داستاني بڼه لري او د حكايت لـه تعريف سره سم پوره حكايت گڼل كېږي. حكايتونه په پښتو ادبياتو كې معمولاً پـه منظوم ډول افاده كېږي، خو دا په دې مانا نه ده چې نثري حكايتونـه نـه شته، پـه كليـو او بانډو كې له پخوا زمانو څخه گڼې حكايتونه، كيسې يا داستانونه وو چې خوله په خوله له يوه پښته بل ته لېږدېدلي دي.

په پښتو لرغونو ادبياتو كې لږ تر لږه موږ دوه داسې اثار لـرو چې داستاني بڼـه لري او د حكايتي يا كيسه ييـز بيان لرونكي دي، پـه دې كـې يـو پـه خپلـه د زرغوني كاكړ همدا حكايت دی او بل د دوست محمد كاكړ (غرښتنامه) ده چې هغه هم په مثنوي فورم كې ويل شوې او حكايتي بڼه لري. ((د سرمحقق زلـمي هېوادمل په وينا دا هم يو حكايت دی، چې دوست محمد كـاكړ د (غرښت) او كاكړ نيكه د احوالو په باب په پښتو نظم ليكلی دی.)) (۷) دا حكايت پـه دې ډول دی:

لـه نـبكانـو روايـــت دی   هـسې تـوگه حـكايت دی
نـورمـحمد كـاكړ راوي دی   چې يې فيض تل جاري دی
د نـيكـونـو لـه خولې وايي   چـې مـنښت يې راته ښايي
چـې كـاكـړ نيـكه زاهـد و   لـوی څښتن لـه تل عابد و
تـل تـر تـل يـې عبادت كا   پـر دې ليار يې رياضت كا
شپې يې روڼې پـه لمانځووې   پـــه ژړا و پـــه نـــارو وې
نه يې خوب نه يې خوراک و   عـبادت يـې ژونـدو ژواک و
چې به كېناست په لـمانځنه   يـابـه كـېوت پـه ستايـنه

حكايت تر پايه په همدې ډول دوام كوي او په پای كې وايي:

څـــو هـوري تـر دنـيا تـېر سو   د غازيانو پـه تـول شمېر سو
چې يـې هـلته هـم وفـات سـو   ښخ پـه خـاورو د هـرات سـو
مـېړه هـسې ژونـدون كانـدي   مري د خدای په رضا باندې

دې مثنوي ته چې گورو، دا هم د حكايت زياتې څانگړنې لري او پـه حكـايتي اثارو كې يې حسابولای شو.

دلته يو څل بيا يادونه كوو، چې كه موږ د ادبپوهانو د نظر لـه اختلاف سره سره بيا هم حكايت په معنوي فورم كې محاسبه كړو، نو په پښتو لرغونو ادبياتو كې دا دوه حكايتونه په همدې معنوي فورم كې شاملېدلای شي.

د وياړنې، ويرنې، ستاينې، ساقينامې او حكايت ترڅنگ د حماسي شعرونو څيني بېلگې څانگړنې هم شته، لكه د بابا هوتک او ملكيار غرشين شعرونه حماسي شعرونه دي، خو په دې ټوله لرغوني ادبي دوره كې داسې شعرونه نـه شته چې پر هغو دې د بشپړې حماسې حكم وشي. نو څكه دلته د محتوايي فورموو پر همدغو پنځو ډولونو (وياړنې، ويرنې، ستاينې او خمريې يا (ساقينامې) او د هغو پر اړوندو بېلگو بسنه كوو.

اخځونه

۱. ارسطو، کتاب شعر، د مولوي محمد اسرائيل ژباړه، ۱۹۵۸م کال، پېښور، پښتو اکاډمی، ۱ مخ.

۲. هېوادمل، زلمی، پښتو حماسه، د دوکتورا تورې مواد، ۱۳۹۳ل کال، کابل، کابل پوهنتون، بېلابېل مخونه.

۳. هوتک، محمد، پټه خزانه، د پوهاند عبدالحی حبيبي سريزه او تعليقات، کابل، د پوهنې وزارت، ۲ مخ.

۴. يون، محمد اسمعيل، ادب تاريخ، ۱۳۹۷ل کال، کابل، مازيگر کتاب پلورنځی، ۳۷۱ -۳۷۲ مخونه.

۵. حبيبي، عبدالحی، د پښتو ادبياتو تاريخ، (لومړی او دويم ټوک)، ۱۳۸۴ل کال، کابل، دانش خپرندويه ټولنه، ۵۱ مخ.

٦. انځور، محمد زرين، د زړو پاڼو تول، ۱۳۹۴ل کال، ننگرهار، مومند خپرندويه ټولنه، ۲۳ مخ.

۷. هېوادمل، زلمی، د پښتو ادبياتو تاريخ، لرغونې او منځنی دوره، ۱۳۷۹ل کال، پېښور، دانش خپرندويه ټولنه، ٧٦ مخ.